

Вікторія ХАЛАНЧУК
Bringing the Gun Back In

Taylor, Brian D. State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion After Communism. Cambridge University Press, 2011.

Вікторія ХАЛАНЧУК – аналітикиня в Центрі міжнародних досліджень Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ. Вивчає питання зовнішньої політики України. Регіонально інтереси охоплюють політику держав колишнього радянського простору, тематично – силові органи, енергетичні питання, відносини держав у контексті національних меншин. Цікавиться роллю силових органів у внутрішній та зовнішній політиці та їхнім реформуванням.
Електронна адреса: khalanchuk.v@gmail.com.

Політична реальність пострадянських держав значно збагатилася вокабуляр англійської мови. *Siloviki* – вже усталений термін, без апелювання до якого не може обійтися аналітика щодо теперішньої Росії. Невимушеність публічного дискурсу часто спокушає мимоволі впасти у спрощення та хибні аналогії, не розбирати, що ж стоїть за «силовиками», чи може одне слово пояснити спосіб управління цілою країною – спадкоємцею поліцейської держави. Демократичні потуги ранньої пострадянської Росії уже ніби й зовсім забуті, а проєкт РФ Путіна, в якому головні ролі належать силовикам, видається вічним. Саме Путін перетворив хаотичну Росію зразка раннях 90-х на сильну державу, чи не так? Агресивність Росії на зовнішній арені та сценарії подальшого правління В. Путіна після чергових виборів 2024 р. спонукають ретельніше розібратися в механіці функціонування держави. При цьому державотворення в Росії може бути ілюстративним прикладом для держав колишнього СРСР, як слід чи радше не слід будувати модерну державу і чому реформування силового блоку є визначальним.

Складно переоцінити значущість для суспільних наук та для розуміння проблематики політичних процесів у РФ книгу «Державне будівництво у Росії Путіна. Поліціювання та примус після комунізму» Браяна Тейлора, доктора філософії в галузі політичних наук та очільника департаменту політичної

науки Школи громадянства та публічної політики ім. Д. Максвелла Сіракузького університету (США). «Дякую своїм батькам за десятиліття любові та підтримки. Упевнений, вони навіть не гадки не мали, що, коли виросту, гостро цікавитимусь російськими силовиками. Утім, я також переконаний, вони би все одно любили мене», – пише у присвяті Браян Тейлор. Інтерес до російських силовиків не видається специфічним, якщо саме він підводить до підмурів державотворення. Почесний батько політології Макс Вебер міг би лише пишатися послідовником. Блискуча праця Тейлора – солідне академічне дослідження, котре через скрупульозний аналіз на мікрорівні не лише розкриває питання (не)успішності побудови сильної Російської держави у проєкті В. Путіна, а й демонструє переваги зміщення уваги на органи державного примусу під час вивчення процесів державотворення загалом.

Наукова прогалина, котру заповнює Тейлор, – дослідження ролі державного примусу в сучасному світі. У західних демократіях органи державного примусу переважно відділені від політичної боротьби, а отже, науковці не приділяли їм уваги. «Вернути пістолет» — саме так Тейлор назвав один із розділів книги, окресливши місце в політичній науці для вивчення органів забезпечення державного примусу.

У теоретичному плані книга спирається на неовеберіянський підхід та дослідження у сфері державотворення. Макс Вебер визначав сутнісною ознакою держави монополію на легітимне насилля в межах території. Його дефініцію можна і нині брати за відправну точку. Впродовж певного часу концепт держави та його веберівське тлумачення було витіснено на периферію, а суспільні науковці досліджували інституції чи поведінку акторів. Коли ж вони врешті повернули державу в центр досліджень, то не прихопили веберівської силової компоненти. Держава у їхніх роботах виступала даністю. Утім, як зауважує Тейлор, навіть у вже оформлених і непохитних кордонах рівень контролю держави різниться як територіально, так і темпорально. Особливо ж це стосується новостворених держав, якими були колишні республіки СРСР. Їхнє формування політичні науковці розглядали крізь оптику транзиту до демократії, приділяючи недостатньо уваги апарату державного примусу. Зі сфери державотворення Тейлор бере на озброєння ключові праці Майкла Манна та Чарльза Тіллі. Ці історичні соціологи схплюють значущість силової складової держави, хоч і не розглядають сучасних державотворчих процесів. Отже, Браян Тейлор спирається на класика Вебера та сучасні роботи щодо державотворення, поєднує різні ідеї та підходи й розвиває їх у цілісне теоретичне обрамлення книги. Щоб операціоналізувати поняття держави, Тейлор пропонує розглядати її через концепти спроможности та якості держави. Він наголошує, що це відмінні категорії як в аналітичному, так і в емпіричному вимірах. **Спроможність держави** визначається як її здатність забезпечити надійне виконання своїх рішень власним персоналом. Натомість **якість держави** фактично тотожна доброму чи належному врядуванню (*good governance*). Вона містить безсторонність та етос державних службовців. Тейлор пропонує різні комбінації якості та

спроможности держави в матриці 2x2. Держава з однаково високою і спроможністю, і якістю – громадянська держава (*civil state*), а з високою спроможністю, але вкрай низькою якістю – поліцейська (*police state*).

Як заявив сам В. Путін на початку правління, мета його президентства – побудова сильної демократичної РФ. Тобто держави з однаково високим рівнем і спроможности («сильної»), і якості («демократичної»). Завдання своєї праці Тейлор формулює просто і вишукано: перевірити, наскільки успішним виявився проєкт Путіна щодо державотворення Росії та наскільки його результат відповідає заявленій меті. Іншими словами, як змінилися спроможність та якість держави.

Методологічно праця є кейс-стаді – дослідження Росії. Тейлор заявляє, що перевагою методу є можливість досконально з'ясувати мікропроцеси та через них виявити державотворення. Безумовна успішність у виборі кейсу та методологічного обрамлення дозволяє Автору вийти за межі одного випадку та перейти до теорій вищого рівня, запропонувати орієнтир подальшим дослідженням. Як відзначає Тейлор, *якщо пропонуване дослідження видається переконливим, то це означає, що книга слугує ілюстрацією переваги «повернення пістолета назад» до порівняльної політології, що займається державотворенням.*

Дослідження Тейлора побудоване переважно на **якісних методах**. Упродовж кількох років Автор зміг зібрати понад сотню інтерв'ю з представниками російської правоохоронної системи, зокрема МВС, ФСБ; російськими посадовцями в уряді й Держдумі; військовими; дипломатами; політиками та експертами. Зважаючи на неймовірну чутливість теми та складність доступу до поля, такий список респондентів є послужним та надає цінності дослідженню. Окрім цього, Тейлор спирається на широкий спектр засобів масової інформації, виступи В. Путіна та Д. Медведева. Автор прагне надати якомога повніше розуміння специфіки контексту, вдало добираючи тематичні промовисті епіграфи до розділів, відсилаючи до російської літератури й фільмографії.

Кількісні методи Тейлор застосовує для проведення порівняльного аналізу Росії з іншими державами і в такий спосіб ставить РФ у загальний міжнародний контекст. Автор з методологічною обережністю використовує дані Світового банку для наповнення емпіричним змістом понять спроможности та якості держави. Агреговані показники «політична стабільність та відсутність насильства» і «ефективність уряду» характеризують спроможність держави, тоді як «голос та підзвітність», «верховенство права» та «контроль корупції» є індикаторами якості держави.

Щоби з'ясувати вплив на державотворення структурних чинників – багатства держави (виражається через логарифмований ВВП на душу населення), ресурсної залежності (відсоток експорту палива, руд і товарів від експорту товарів) та ленінської інституційної спадковості (факт входження держав до сфери колишнього СРСР), – Тейлор знову ж використовує дані Світового банку та проводить багатофакторний регресійний аналіз. Ці по-

казники не можуть виявити каузаций, на чому Автор і наголошує, однак вони цілком добре демонструють пов'язаність змінних між собою.

Робота Тейлора апелює до актуальних суспільних та наукових проблем, спирається на надійну теоретичну базу й використовує адекватну методологію, отже, сам дизайн дослідження побудований доволі вдало та добросовісно і заслуговує на довіру. Автор не лише аналізує кейс, а й ставить його у ширший міжнародний контекст.

Змістовно книга Браяна Тейлора добре структурована та складається зі вступу та восьми розділів, що покликані розкрити різні перспективи значущості та динаміки державного примусу в обох ключових змінних державотворення – спроможности та якості держави. Тейлор починає із детального окреслення загальнотеоретичних рамок роботи та формулює **тезу**:

Попри риторику В. Путіна щодо побудови сильної держави; попри тенденцію розглядати президента РФ як ще одного авторитарного лідера в традиції Петра Великого та Сталіна (тобто очільника сильної держави); попри загальне панівне уявлення в РФ та поза нею, що станом на 2008 р. РФ «піднялася з колін» та була готовою перетворитися на основну світову силу, **успіхи Путінського державотворення були, хоч і реальні, однак доволі помірні, особливо у сфері державного примусу.**

Економічний підйом, пов'язаний зі зростанням світових цін на енергоносії, та централізація сили разом із послабленням регіонального олігархату чи, якщо узагальнити, **міцна авторитарна влада з супутнім економічним піднесенням не перетворили державу на міцну з погляду як її спроможности, так і якості.**

Якщо вдатись до історичних аналогій із Петром Великим, які люблять і дослідники Росії, і самі російські політики, то В. Путін так само робив ставку на підвищення спроможности держави, а не її якості. З цим пов'язане підвищення здатности правозастосовувачів виконувати неприбутні їм (екстраординарні) функції і відтворювати режим репресій проти опонентів. Натомість успішність виконання притаманних поліції¹ рутинних функцій (розслідування правопорушень тощо) варіювалася. Наприкінці другого президентського терміну В. Путіна РФ продовжувала відставати від держав зі співмірним рівнем достатку і у вимірі державної спроможности, і особливо якості. Тейлор пропонує такі пояснювальні чинники: 1) домінування патримоніальних та неформальних бюрократичних практик; 2) помилкова стратегія моніторингу поведінки державної бюрократії, особливо у сфері державного примусу; 3) провал інституціоналізації нового набору цінностей серед працівників у сфері державного примусу, який би стимулював їх служити спільним інтересам. Автор пропонує зосередитися саме на цих чинниках, а не структурних. Останні, безумовно, також визначають успішність

¹ До реформи 2012 р. орган Росії, який виконував поліцейські функції, називався міліцією. Тут і далі я вживаю лише термін поліція, як це робить Тейлор, у широкому розумінні для позначення спеціального органу держави, котрий наділений поліцейськими функціями.

державотворення. Однак саме ті чинники, що їх запропонував Тейлор, значною мірою прив'язані до політичної візії та лідерства і можуть змінюватися у короткій чи середньостроковій перспективі. Відповідно вони стосуються самої сутності політичного управління та здатні продемонструвати, як за порівнюваних структурних умов РФ досягла гірших показників, ніж могла, якби реформування відбувалось по-іншому. Реформа у сфері роботи правоохоронних органів є найбільш складною як така, а неправильний підхід В. Путіна до державотворення, орієнтований на посилення силовиків, зростання їхньої здатності виконувати політично вмотивовані завдання, негативно вразив і спроможність держави, і її якість.

У другому розділі Тейлор пропонує детальну експозицію силовиків СРСР та Росії. Основними інституціями державного примусу радянського періоду були Комітет державної безпеки, Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ. Саме вони втілювали радянську владу на місцях, а силові органи теперішніх держав колишнього СРСР є їхніми наступниками. Період Єльцина видався кризовим для силовиків: державне фінансування у цей час скоротилося, самі інституції були фрагментовані. Ключових державних посад силовики також не обіймали. На президентство В. Путіна силовики поклали великі надії, які значною мірою справдилися. Утім, було би помилковим розглядати силовиків як внутрішньо єдину монолітну групу і говорити про «зростання силовиків» за Путіна. Тейлор пропонує проводити відмінності між групами, щодо яких застосовується термін «силовики». Автор розрізняє когорту, клан і корпоративних акторів. **Когорту** становлять вихідці із силових структур, призначені на ключові державні посади. Метеричне зростання силовиків як когорти відповідало уявленню Путіна про посилення силовиків як центрального компонента основного політичного пріоритету – посилення Російської держави. Відповідно Путін оточив себе вихідцями з Санкт-Петербурга й силових відомств – людьми з таким саме, як і в нього, бекграундом. Саме силовики, а особливо колишні чекісти, порівняно з представниками інших еліт, були «государственниками» – прибічниками сильної держави, яка би протистояла внутрішнім та зовнішнім ворогам, а також прихильниками «русской идеи». Аналіз силовиків з погляду **кланів** дозволяє побачити їхні взаємини з іншими групами, а також відмінності та внутрішні чвари. Гетерогенність силовиків як клану базується на патримоніальному розподілі ренти. Якщо суперечки з зовнішніми акторами могли базуватися на розбіжності в поглядах на ведення політики, то незгода всередині самих силовиків – на матеріальних інтересах. Теорії бюрократії дозволяють розглядати силовиків як **корпоративних акторів**. З-поміж усіх силових інституцій істотно більший вплив мали ФСБ та прокуратура. Одним із інтересів Путіна було підтримання (а то й заохочення) суперечок між різними силовими інституціями, а отже, забезпечення контролю над ними. Ідентифікація окремих пазлів, котрі становлять усю картину обширного поняття силовиків, дозволяє побачити криві взаємодії та отримати цілісне і невикривлене розуміння стосунків між ними загалом.

Після представлення картини силовиків у Росії Тейлор переходить до аналізу їхньої ролі в державотворенні. У наступних розділах Автор досліджує державний примус у зв'язку зі спроможністю та якістю держави, а також окремо розглядає ситуацію на Північному Кавказі.

Третій розділ присвячено питанню примусу та спроможности держави в контексті встановлення політичного порядку після розпаду СРСР та ролі центральної влади. Спроможність Російської держави та роль силовиків Тейлор розглядає у діяхронічній перспективі – від Єльцина до Путіна, та крос-національній – порівняно з іншими країнами. Тейлор будує свої аргументи на основі проведення паралелей із кризою суверенности в 90-х, аналізі відповідної відомчої статистики, розгляді гучних політично вмотивованих справ та терористичних актів на території РФ. Автор доходить наступних висновків. У період президентства Путіна ймовірність кризи суверенітету – державного перевороту чи виступів у Москві, як це було за Єльцина, справді зменшилася. Більше питань, хто ж є лідером, не виникало. Між тим спроможність правоохоронних органів виконувати свої рутинні завдання, як-от розслідувати злочини, забезпечувати режим прав власности тощо чи боротися з тероризмом, фактично не зазнала покращень. Для аналізу успішности правоохоронців у виконанні своїх рутинних функцій Тейлор використовує традиційний для таких досліджень показник убивств, а також апелює до спроб інших науковців порівняти роботу поліції в різних державах. Що стосується терористичних актів, то можна однозначно стверджувати: до них поліція виявилася абсолютно неготовою. Однак за браком інформації висновків про причетність самих силовиків до терактів робити не можна. На тлі такого тривожного стану справ із виконанням рутинних функцій зростала залученість силовиків до процесу політичної боротьби. Це стимулювала центральна влада, зокрема і через відповідні внутрішні розпорядження, хоча в окремих випадках ініціатива могла йти від самих службовців. Найбільш потужним виявом втручання став тиск на опозицію на думських виборах 2007 р. та президентських 2008 р. Опозицію переслідували і поза виборами, а розгін маршу 2007 р. в Москві фактично продемонстрував, що силовикам можна все. Під час другого президентського терміну Путіна МВС та інші силові відомства розширили свої спроможності контролювати російську опозицію. Було створено нові та збільшено кількісний склад наявних спеціальних підрозділів, підвищено їхні бюджети, посилено координацію. Отже, було встановлено те, що дослідники змагальницького авторитаризму називають режимом низькоінтенсивного насильства.

Подібною була ситуація і з державним примусом в економічній площині. Показниками державної спроможности тут виступають фіскальна спроможність (передусім стягування податків) та захист приватної власности. На початку 90-х відбувалося створення приватних охоронних структур, які нерідко мали сутички з державними, а також зрощення силових та олігархічних кланів. Путін відновив монополію держави в цій сфері, а фіскальна спроможність РФ покращилася. Між тим ця монополія була спрямована не

на захист режиму приватної власності, а на контроль над бізнесом та в разі політичної потреби – втручання. Тейлор влучно цитує Істера (Gerald Easter): «Податкова система була мобілізована як інструмент примусу, за допомогою якого центральна влада відновила своє домінування над корпоративними елітами»². Справи Березовського, Гусинського та Ходорковського були вибірковими нападами силовиків за розпорядженням, спущеним «згори», які засвідчили слабкість режиму прав власності в Росії. Тейлор пропонує кілька чинників для пояснення, чому за Путіна стало можливим, щоб силовики могли краще впоратися з неприбутковими їм політично вмотивованими, аніж з рутинними функціями. Свою роль відіграло те, що порівняно з Єльциним Путін загалом мав вищі президентські рейтинги. Економічний бум сприяв зростанню популярності Путіна та дозволив витратити на силовиків більше державних коштів. Нарешті, під час другого президентського терміну було посилено ідеологічний проект, в основі якого лежала жорстка антизахідна риторика та наголос на потребі сильної держави для захисту Росії від внутрішніх та зовнішніх ворогів. Саме цей проект і підмінив набір професійних цінностей служіння спільній справі та захисту суспільства. У підсумку відбулося не зростання спроможності держави, а відновлення репресивного апарату. Це було ще немислимо за Єльцина, коли губернатори та відповідні місцеві еліти здійснювали контроль над непідвладними центру місцевими силовиками.

Далі Тейлор переходить до наступного розділу, в якому досліджує державну спроможність у світлі розподілу повноважень та контролю над примусом між центром та суб'єктами федерації. Наявність окремих адміністративних одиниць фіктивної федерації розцінювалася як загроза дезінтеграції, тож Путін поставив завдання відновити вертикаль управління. Одразу ж під час першого президентського терміну він провів федеральну реформу, щоб приборкати норовливих губернаторів, котрі часто могли виявляти непослух центру. Тейлор демонструє, як впровадження інституту повпредів допомогло зосередити примус у центрі. Ключову роль у цьому відігравали силовики, яких Путін призначав на ключові позиції у федеральних округах. Ця практика цілком відповідала загальній тенденції зростання силовиків як когорти. Автор зауважує: силовики здобули таку значущу роль не лише тому, що саме вони служили основою для путінських реформ, а й тому, що інші інститути не могли впоратися зі своїми функціями федерального «торгу», котрі вони звично виконують у демократичній державі.

Наступні два розділи книги присвячені питанню якості держави. Тейлор аналізує інституційні практики силовиків та конкретного персоналу, а також взаємодію влади й суспільства. Якщо державна спроможність РФ мала хоча би часткові покращення, то низькою лишалася якість держави, тобто служіння представників держави суспільним інтересам для просуван-

² Brian D. Taylor. *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion After Communism* (Cambridge University Press, 2011): 102.

ня спільного блага. Саме з повним нехтуванням якістю держави і пов'язані доволі помірні успіхи в її спроможності. Центральне керівництво РФ було зацікавлене лише в тому, щоб силовики виконували політичні доручення. За лояльність центру силовики на місцях отримали змогу задовольняти свої особисті інтереси. Тут ідеться про корупційну та хижацьку поведінку: конвертування зброї у гроші та незаконна поведінка силовиків загалом сприймалися як норма усіма залученими сторонами. Процес державотворення у проєкті Путіна не лише вибудовував міцну вертикаль влади, а й відтворював феодальну державу, де за лояльність центру поліція на місцях могла не «служити і захищати», а «вимагати і грабувати». Оскільки громадянське суспільство Путін намагався вставити в цю ж вертикаль влади та покладався лише на внутрішні механізми контролю за силовиками, останні виявилися абсолютно непідзвітними місцевим жителям. Незаконні практики підмінили рутинні функції поліції. Безумовно, окрім такого системного рівня, є ще й кадровий. Проблема з кадрами зумовлена тією ж специфічно викривленою оптикою візії: далека від досконалості система навчання, незадовільні умови зайнятості, відсутність довгострокових професійних стимулів та невдача у формуванні спільної професійної етики та цінностей служіння в поліції.

Роль силовиків у державотворенні була особливо важливою та видимою на Північному Кавказі, передусім у Чечні. Поширення центрального державного контролю на цю «коричневу» зону Путін проголосив своєю історичною місією. Якщо розглядати державотворення як поетапний процес, то на Північному Кавказі ще слід було зробити перший крок – встановити монополію на державне насильство. Тому ключову роль тут відігравали військові. Важливо, щовони виступали не лише як складова когорти силовиків, а як самостійний важливий корпоративний актор. Республіки Північного Кавказу, у минулому – складові СРСР, мали прагнення до самостійності та відокремлення одна від одної (конфлікт між інгушами й осетинами) та від Росії. Економічна слабкість регіону, його географічна специфіка, етнічна гетерогенність та особливо виражені незалежницькі погляди в Чечні ускладнювали кооптацію регіону в Росію 90-х та підважували державницьку потугу останньої. Силовий сценарій для Чечні був не випадком, а свідомим рішенням, яке ухвалив Б. Єльцин. Перша чеченська війна привела радше до протилежних російським очікуванням наслідків. У Чечні відбулася радикалізація та поширення вакхабізму. Один із чеченських лідерів Шаміль Басаєв проголосив за мету створення Північнокавказького Ісламського халіфату, а 1999 р. напав на сусідній Дагестан. Слід зауважити, що Путін опинився на чолі держави в контексті цих подій. Формування його публічного образу включало й наратив щодо здійснення історичної місії – врегулювання ситуації з Північнокавказькими республіками. Тейлор перевіряє, якою мірою теза щодо успішності стратегії Путіна є справедливою.

Аналіз першого президентського терміну засвідчує, що Путін явно зазнав поразки у спробі втілення цієї історичної місії. Кілька терористичних

атак, пов'язаних із чеченським питанням, сколихнули Москву. Терористична атака у школі м. Беслан в Оссетії та відповідь на неї російських силовиків виявили щонайменше некомпетентність російських силовиків, якщо не відверте нехтування невинними життями. Неадекватність відповіді в інциденті пов'язують із неефективністю, некомпетентністю та корупцією у силових органах, зокрема хабарництво за нелегального обігу зброї та перетині блокпостів. Утім, до кінця другого президентського терміну ситуація набула дещо кращого вигляду. Ключові фігури серед повстанців були знищені, а регіон трохи стабілізувався. Для порівняння державної спроможності Тейлор використовує індикатор політичного насильства. Хоч дані є неповними через неможливість забезпечити моніторинг усіх територій, вони дозволяють простежити загальний тренд. Зокрема, станом на 2006–07 рр. можна відзначити зменшення політичного насильства в регіоні загалом, а в Чечні особливо. Утім, державна спроможність в Дагестані та Інгусетії навряд чи покращилась, якщо не стала гіршою, ніж у попередні роки, та точно відрізнялася від стану справ у Чечні. Підсумовуючи, до кінця президентства Путіна у 2008 р. російська влада все ж могла почуватися спокійніше.

Тейлор виокремлює кілька чинників, пов'язаних із загальним покращенням ситуації після 2005 р. Ключову роль відіграли призначення на посаду представника президента у Південному федеральному окрузі Дмитра Козака та угода з очільником Чечні, «найбільшим місцевим бандитом», Рамзаном Кадіровим. Козаку вдалося залучити додаткове фінансування для цього нужденного округу та позбутися непопулярних лідерів і чиновників, а Кадірову з 2004 р. Путін фактично дозволив використання будь-яких засобів. Репресії разом із фінансовими вливаннями з Москви таки зменшили можливість поширення сепаратизму на Північному Кавказі та придушили опозиційні настрої самих чеченців. Утім, попри видиме покращення, повного розв'язання проблеми не відбулося. Ба більше – на цьому прикладі Тейлор доводить, що використання жорстких методів значно ускладнює процес державотворення на майбутнє. Річ у тому, що якість державотворення була вкрай низькою: були наявні корупція (під час проходження блокпостів продаж ідентифікаційних документів чи зброї повстанцям) та хижацька поведінка (вже згадані корупційні практики, тортури та вбивства, «кришування»). При цьому присутність людей у формі, навіть порівняно з рештою території Росії, була неймовірно масштабною. Виконувати свої основні функції боротьби зі злочинністю силовики виявилися нездатними, адже самі займалися незаконною діяльністю. Утім, Тейлор указує, що в Чечні силовики поводили себе *типово*, навряд були більш корупційними чи хижацькими, ніж на решті території Росії. Між тим *не брутальність усіх сторін під час війни як така*, а більш яскраво виражений, ніж деінде, *патримоніалізм та слабкий контроль за діяльністю силовиків* і зумовили критично низьку якість державотворення. Рівень підзвітності силовиків суспільству на Північному Кавказі був нижчим, ніж загалом у Росії. У Путіна справді вийшло зменшити рівень насильства на Північному Кавказі, але завдяки домовленостям

із місцевим феодалом Кадиризовим, а не через наявність ефективної державотворчої стратегії. Такий аналіз підтверджує тезу Тіллі, що репресії можуть мати умиротворювальний ефект. Однак лише в короткостроковій перспективі. Тейлор підсумовує, що той тип держави, який Росія вибудовувала на Північному Кавказі, лишається найбільш вразливим до революції.

В останньому розділі книги Тейлор ставить питання, чи можливо в Росії побудувати сильну державу взагалі, якщо якість такої держави є другорядним пріоритетом. Автор знову коротко підсумовує ключові тези книги та вказує на бюрократичні практики в Росії Путіна: патримоніальний характер силовиків на протигагу легально-раціональному, обмеження лише неефективними внутрішніми механізмами контролю за ними та виключенням із процесу моніторингу громадянського суспільства, відсутність нової місії, сповненої цінностями служіння суспільству. Тейлор використовує показники індексу доброго врядування Світового банку для конструювання змінних на визначення державної спроможності та якості й порівняння Росії з іншими державами світу. Він демонструє, що державна спроможність є дуже низькою, та, що найцікавіше, – вона нижча, ніж у держав зі схожими структурними характеристиками. Перевірка Тейлором статистичних моделей виявляє прямий зв'язок та статистичну значущість між економічним багатством та ресурсною залежністю і спроможністю та якістю держави. Наявність комуністичного минулого пов'язана із дещо нижчою державною спроможністю, однак є статистично незначущою. Натомість факт входження до СРСР є значущим показником, що знижує рівень державної спроможності. В оцінюванні якості держави всі показники виявляються значущими. Отже, *колишні комуністичні та пострадянські держави мають значно нижчий рівень якості держави, ніж інші держави за схожих структурних умов.* Росія Путіна, держава з вищим за середній рівнем доходу, ресурсною залежністю та радянським минулим, мала значно нижчі показники і спроможності, і якості держави, ніж можна було би очікувати. При цьому спадок комуністичної радянської доби та політичне ресурсне прокляття *самі собою* не могли би дати такого розриву. Отже, Тейлор аналізує їхній зв'язок з патримоніальним управлінням, стратегією контролю і підзвітності та організаційною місією. *Якщо структурні чинники і визначають окреслені організаційні моменти, то не можуть самі собою пояснити слабкості держави.*

Стиль лідерства та стратегія, а не лише структурні чинники, мають значення в державотворенні.

З огляду на наявність каузального зв'язку між економічним добробутом та державною спроможністю та якістю, економічне зростання в РФ мало би посилити та покращити державотворення. Натомість які-небудь зміни в цьому напрямку були фактично відсутні. Росія лишалася слабкою та все більше сповзала до поліцейської держави. Стратегія державотворення, яка не була спрямована на ліквідацію патримоніальних практик, заохочувала внутрішній, а не зовнішній спосіб контролю за силовиками та не зуміла встановити нової ціннісної місії службовців (замість неї – пошук внутрішніх та зовнішніх ворогів) і привела до репресивних та хижацьких практик.

Путін та його силове оточення сприймали державу як доволі крихку конструкцію на першому етапі державотворення. Тож ключовою метою була концентрація примусу. Однак таке уявлення не відповідало дійсності, а отже, авторитарна стратегія державотворення підірвала принципи федералізму і протиставила державу громадянському суспільству.

Більш відповідним способом підвищення і спроможности, і якості держави була би децентралізація складових поліції та уповноваження громадянського суспільства на моніторинг силових міністрів.

Іntenція Путіна, вибудовувана ним ідеологія щодо необхідности боротися з внутрішніми та зовнішніми загрозами і побудувати сильну державу добре зрозумілі з огляду на його пов'язаність із силовиками. Однак, як підкреслює Тейлор, в усталених державах теперішньої доби ***шлях до сильної держави лежить через розподіл влади.***

Яке майбутнє має проєкт російського державотворення після закінчення другого президентського терміну Путіна? На час виходу книги у друк Тейлор мав змогу відстежити тенденції правління Медведева. Риторика Медведева мало відрізнялася від декларувань Путіна щодо розбудови правової держави. Відмінність полягала хіба в тому, що Медведева усе-таки сприймали як поміркованого ліберала. Утім, навіть якщо його наміри й були щирі, для їхнього втілення не вистачало влади – у моделі тандемократії ключова роль лишалася за Путіним. Кадрові та організаційні зміни в силових відомствах, зроблені за президентства Медведева, були пов'язані зі зникненням потреби забезпечувати баланс між силовиками, що конкурували між собою, а не з прагненням сутнісних змін. Тепер сам Медведев, не пов'язаний із силовим блоком, забезпечував баланс. Умови для його президентства були значно гірші: економіка перебувала у кризовому стані. Загрозливим лишалося і становище на Північному Кавказі: на Кадірові лежала відповідальність за численні смерті правозахисників, а тероризм не переставав про себе нагадувати і в Москві. Справа Євсюкова, поліцейського, який у супермаркеті в стані алкогольного сп'яніння вбив двох людей та поранив сімох, підняла на поверхню проблеми патримоніалізму та корупції, виявила боротьбу московського і курського кланів та засвідчила відсутність значущих змін за останнє десятиліття. Медведев анонсував реформу поліції, можливість практичної реалізації якої, утім, викликала якщо не скепсис, то дуже обережну оцінку. Справа Євсюкова стала символом змін, які не відбулися в силовому блоці РФ за останні десятиліття, хоч інші держави колишнього СРСР спромоглися на реформи в цій сфері. Державотворення є непростим і часозатратним процесом, але в Росії, де держава уже була створена та мала достатні економічні ресурси, можна було домогтися зростання і якості, і спроможности.

Якими є можливі ідеологічні проєкти російського державотворення? Перший — побудова держави з добрим врядуванням та високою спроможністю, тобто громадянської держави. Цей проєкт реалізовував Єльцин, але зазнав поразки. Видавалося, його просував Медведев. Утім, підтримка цього проєкту елітами була незначною. Другий – це поліцейська держава, за якої

зросла би спроможність, але не якість держави. Втілення цього проекту було метою Путіна, що засвідчив його другий президентський термін. Утім, станом на 2008 р. досягти цього не вийшло. Тейлор завершує свою роботу невтішним для Росії висновком – у разі дуже ймовірного повернення Путіна до президентства 2012 р. його проект державотворення лишався би незмінним.

В. Путіна формально переобрали президентом і 2012 р., і 2018 р. Імовірно, готується сценарій його залишення при владі після 2024 р. Описані Браяном Тейлором тенденції нині можемо підкріпити емпірикою. Російська економіка лишається хворобливою, а прогнози щодо її зростання – невтішними; державні інституції не працюють, а реформи силового блоку укріпили силову потугу в напрямку до поліцейської держави; замість доброго врядування, В. Путін управляє (*rules, not governs*) державою в ручному чи ручно-клановому режимі (усе-таки лишаючи дискрецію окремим кланам на місцях). У своїх наступних статтях і, головним чином, останній книзі «Код Путінізму»³ Тейлор розглядає шлях Росії Путіна аж до 2018 р., додаючи вже зовнішньополітичний аспект, котрого явно бракувало у праці 2007 р. Остання книга та інші роботи Тейлора розкрили нові питання, запропонували цікаві концептуальні рамки розгляду держави Путіна та його візії, однак навряд вони додали чогось принципово нового, що не було охоплено у книзі про поліціювання.

Висновок Тейлора має позитивний відтінок для майбутнього Росії: держава не приречена на авторитаризм, а інший лідер з іншою стратегією та командою міг би реалізувати відмінний проект державотворення. У цьому і загроза: будь-який новий очільник потрапить у неймовірно складне становище, якщо захоче почати якісні перетворення. Доречно відзначити останні праці В. Гельмана⁴, який демонструє, як укорінення авторитарних режимів у пострадянських державах створює середовище, сприятливе для «неналежного врядування». Останнє не може бути подолане зміною політичних режимів само собою – трансформації потребують кардинальних змін і еліт, і всього держапарату з відповідними структурними перетвореннями.

Браян Тейлор є шанованим в академічних колах знавцем російської політики, а його «Державотворення у Росії Путіна» – «найбільш ретельне та систематичне дослідження так званих силових міністерств Росії, відповідальних за монополію держави на легітимне застосування сили»⁵ (*Robert Legvold, Foreign Affairs*); «визначальна робота про силові органи російського державотворення» (*редакторська рецензія, Matthew Evangelista, Cornell University*); «важлива праця, яка повинна зацікавити як тих, хто стежить за Росією, так і дослідників у питан-

³ Brian D. Taylor, *The Code of Putinism* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

⁴ Наприклад, див.: Владимир Гельман «Политические основания «Недостойного правления» в постсоветской Евразии (переосмысливая исследовательскую повестку дня)», *Журнал политической философии и социологии политики «Полития. Анализ. Хроника. Прогноз»* 3 (82) (2016).

⁵ Robert Legvold, "Review of the State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion After Communism by Brian D. Taylor", *Foreign Affairs*, September/October 2011.

ні державотворення» (редакторська рецензія, *Timothy Frye, Columbia University*); «детальний звіт про підсумки двох перших термінів В. Путіна в побудові держави в Росії»⁶ (*И. Григорьев, НИУ ВШЭ в Санкт-Петербурге*). Matthew Evangelista звертає увагу на малодосліджувану тему, яку висвітлює Тейлор: зв'язок між силовиками та розвитком федералізму. Праця Тейлора, як підсумовує Evangelista, пропонує дуже оригінальний внесок.

Утім, підхід Тейлора викликає одне занепокоєння. Тейлор неодноразово відзначає, що підхід Путіна до державотворення був помилковим. Чи справді підхід був помилковим, чи була цілком свідомо та спрямована стратегія авторитарного лідера? Сам же Тейлор добре описує візію Путіна та його команди, якій цілком відповідали кроки російського президента. І. Григор'єв у своїй рецензії критично зауважує: «...коли Путін відхиляється від більш «правильного» політичного курсу, для Тейлора це лише помилка, а не ознака того, що Путін, можливо, з самого початку проводить інший курс та ставить перед собою інші завдання»⁷. Чи має стратегія Путіна специфіку, чи це «звичайний персоналістський режим», як відзначає В. Гельман⁸ з приводу книги Тейлора про код путінізму. Безумовно, підвищення збору податків та встановлення режиму репресій – предмет гордості для Путіна, ознака сильної держави в його розумінні, хоч таке не відповідає концепції Тейлора. Відзначаючи слушність критичного погляду рецензентів, маємо зауважити, що Тейлор говорить про помилковість стратегії Путіна відносно до задекларованих ним самим намірів побудови сильної держави. Можна було би скептично запитати: наскільки адекватно брати заяву політиків за вихідну точку? Навряд від Путіна слід було очікувати щирости у прагненнях побудови сильної правової держави. З погляду 2019 р. подібні припущення видаються ще більш абсурдними. Втім, не лише Путін був певний у тому, що побудував сильну державу – таке переконання превалювало і в західних академічних колах. Комуś може здаватися, що Тейлор пояснює Росію через власне західне і дещо нормативне бачення. Однак варто враховувати, що Автор перебуває в рамках західних академічних дискусій і значною мірою відповідає на них. Концептуалізація поняття держави, тим паче сильної держави, є складним завданням, яке навіть за методологічної бездоганности дослідника зазнаватиме критики. Підхід до визначення сильної держави з позицій Путіна має ризик привести до висновків про успішність вибраної ним стратегії, а отже, не додасть нового знання про природу процесів і залишить гіркий присмак безсилля щось змінити. Альтернатива – аналіз кризь оптику вибудовування авторитарного режиму. Однак шарм Тейлора в тому, що він не виходить з наперед заданих категорій режиму, а відштовхується від самих процесів, котрі конституують державу, і при цьо-

⁶ Иван Григорьев, *PRO ET CONTRA*, том 16, 3, (2012): 101–105.

⁷ Там само, 103.

⁸ Владимир Гельман, «Несколько мини-рецензий на книги уходящего года», http://www.ponarseurasia.org/ru/article_20190103_Gelman

му уміло лишається в окреслених теоретичних рамках. Інша річ, що вибудовування авторитарного режиму та державотворення – фактично один і той самий процес, де відмінності проводить сам дослідник в аналітичних цілях. А творення держави у проєкті Путіна мало ще й чітке зовнішньополітичне продовження, котре не можна ігнорувати. Навряд Тейлор з цим не обізнаний, а вдумливий читач зробить висновки самостійно. Завдання автора все ж було іншим – повернути тематику силовиків у поле досліджень політичної науки. На початку книги Тейлор відзначив: якщо його аналіз виявиться переконливим, значить, вивчення органів державного примусу має цінність для порівняльної політології. Ентузіазм, з яким було сприйнято цю та інші відповідні праці Браяна Тейлора, засвідчує визнання академічною спільнотою переконливості аргументів. Однак загалом відгуки не підхопили більш широку методологічну розмову щодо вивчення органів примусу та ролі силовиків у сучасних державотворчих процесах. Дарма, адже вивчення політичних процесів на теренах колишніх складових СРСР крізь призму державної монополії на силу може допомогти краще зрозуміти природу змін та основні тенденції. Український матеріал за належного вивчення може розвинути висновки Тейлора і щодо значення силового апарату у державотворенні⁹, і щодо ролі силовиків у зовнішній політиці Росії.

Книга Браяна Тейлора «Державне будівництво у Росії Путіна. Поліціювання та примус після комунізму» є вишуканим методологічним аргументом на підтримку корисності повернення силовиків у поле політологічних досліджень, передусім на теренах держав колишнього СРСР. Вона може слугувати практичним посібником, як слід чи радше не слід будувати державу. Нечасто академічні праці можуть похизуватися як багатою емпіричною наповненістю, так і теоретичною оригінальністю. Більш вдалого способу артикуляції аргумента немає – демонстрація його в дії через дослідження, котре блискуче виявляє всі бутафорні цеглинки та легкозаймісті соломинки російського державотворення у проєкті В. Путіна. Проєкті, який ілюзорну внутрішню міцність підмінив зовнішньополітичною агресивністю, глибоко вкоріненою в інституційні практики. В його основі – усе ще бачення першого етапу державотворення, тобто встановлення державної монополії на насильство. Як нині видно, уявлення російського керівництва про територіальні межі такої монополії виходять за визнані міжнародним правом кордони РФ.

⁹ Про перспективність підходу свідчать статті, наприклад, Богдана Гарасимова про поліціювання за Л. Кучми, див.: Bohdan Narasymiw, "Policing, democratization and political leadership in postcommunist Ukraine", *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 36.2 (2003): 319–340 чи Петра Соломона, який вказує на доцільність дослідження прокуратури, див.: Peter Solomon, "Post-Soviet criminal justice: The persistence of distorted neo-inquisitorialism", *Theoretical Criminology*, 19(2) (2015): 159–178. Хоч автори і не працюють на питаннями вивчення державотворення, однак демонструють плідність вивчення силових органів.